

NO. IV / 1999-2000

ISSN 1301-2746

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YILLİĞİ
THE ANNUAL OF THE SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

Bilim-Danışma Kurulu / Advisory Board

Fahri IŞIK
Akdeniz Üniversitesi / Mediterranean University

Sencer ŞAHİN
Akdeniz Üniversitesi / Mediterranean University

Havva İŞKAN
Akdeniz Üniversitesi / Mediterranean University

Oğuz TEKİN
İstanbul Üniversitesi / İstanbul University

Burhan VARKIVANÇ
Akdeniz Üniversitesi / Mediterranean University

Yayın Yönetim / Editorial Board

Kayhan DÖRTLÜK
Üftade MUŞKARA

Çeviriler / Translations

Doğan TÜRKER
T.M.P DUGGAN

Yazışma Adresi / Mailing Address

Barbaros Mah. Kocatepe Sk. No.25
Kaleici 07100 ANTALYA-TÜRKİYE
Tel: 0 (242) 243 42 74 • Fax: 0 (242) 243 80 13
AKMED@akmed.org.tr

Yapım / Production
Zero Prodüksyon Ltd.

ISSN 1301-2746

İçindekiler

Gülsün Umurtak	
“Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar’da Burdur – Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler”.....	1
Burak Takmer	
“Modern Bilimde Hint-Avrupa Atavatani Sorunu ve Hitito-Luviler”.....	21
Recai Tekoğlu	
“Pamphylia Halkları ve Dilleri”.....	49
Mustafa Şahin	
“Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Mangal Tutacı”.....	61
N. Çevik	
“Tarih ve Arkeolojisiyle Melas Vadisi”.....	91
Ferhan Büyükyörük – Cihan Tibet	
“1998-1999 Yılı Antalya Doğu Nekropolü Kurtarma Kazıları”.....	115
D. French	
“Inscriptions of Southern Lycia”.....	173
Taner Korkut	
“Überlegungen zum Aufkommen der Halbfiguren auf kleinasiatischen Grabstelen vom Hellenismus bis zur römischen Kaiserzeit”.....	181
R.L. Vann – R.L. Hohlfelder – K. Shedrick	
“The East Baths at Aperlae”	195
R.L. Hohlfelder – R.L. Vann	
“A Church Beneath The Sea at Aperlae, Lycia”.....	207
S. Yıldız Ötüken – Sema Alpaslan – Meryem Acara	
“Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kuzey Ek Yapısının Yeni Bir Değerlendirmesi”.....	221
Ayşe Aydin	
“Kilikia’daki Ayaklı Kiliselere Bir Örnek: Hasanaliler Kilisesi”.....	243
Sema Bilici	
“Anadolu’dan Ege Tipinde Sualtı Buluntusu Bir Grup Bizans Seramiği”.....	259

T.M.P. Duggan	
“Naturalistic Painting and Drawing from Life in 13th Century Rum Seljuk Anatolia”	281
Kenan Bilici	
“Alanya’nın Fethi Meselesi: Bir Tesbit”	287
Tuncer Baykara	
“Osmanlı Devrinde Antalya Belgeleri I, XVIII. Yüzyıl”	293
Leyla Yılmaz	
“Antalya-Tekeli Mehmet Paşa Camii ve Taribliendirilmesi”	301
Serap Ünal	
“Binlerce Yıllık Çömlekçilik Geleneğinde Sagalassos-Çanaklı Açılımı”	317

Eski Pamfilya Halkları ve Dilleri

Recai TEKOĞLU*

2. Binyıl

1986 yılında Hititlerin başkenti Hattusa'da yapılan arkeolojik kazılar esnasında bulunmuş ünlü Bronz Tablet üzerinde Perge (Hititcesi **Parha**) ve Kestros (Hititcesi **Kaštaraya**) adlarına rastlanmış olması Pamfilya bölgesinin Tunç Çağında iskan edilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. 2. binyıldır bu bölgede yaşamış olan halkın kimliği hakkında doğrudan bir bilgimiz bulunmamaktadır, ancak daha sonra diyalekt yazıtları ele alınırken ortaya konacağı gibi, bunların dili hakkında bazı görüşler öne sürülebilir.

Perge dışında kalan Aspendos, Sillyon ve Magidos gibi Pamfilya kentleri de, köken olarak Hittit kaynaklarına dayandırılabilir. Aspendos adının Grek kökenli aspendia "bağımsız" sıfatından türemiş olduğu öne sürülebilir. Ancak, "Aspendoslu" etnikonu, diyalekt yazısındaki sikkeler üzerinde **Estvediis** olarak geçmektedir ve bunun türemiş olduğu ***Estvedus** yeradi Karatepe Hiyeroglif yazıtlarında geçen **Azatiwataya** (Fenikecesi **'ZTWDY**) yer adıyla aynı köktendir¹. Sillyon adı Grekçe değildir. Diyalekt yazısında ***Selluwon** veya ***Seluwon** şeklindeki yer adından türemiş **Seluwius** ("Sillyonlu") etnikonu ile gösterilmiştir. Bu yer adı Hittit kaynaklarındaki **Šalluša** ile eşitlenmek istenmiştir². III. Hattusili Yıllıklarının 3. senesine ilişkin kayıtlarda **Nahita** kenti ile birlikte adı geçmektedir ve Lukka kökenli bir kabile olarak gösterilmektedir³:

KUB XXI 6a arkayız?

- 4' KUR.KUR^{MEŠ} URU Lu-uq-qa-ma[
5' KUR ^{URU} Wa-al-ma KUR ^{URU} Wa-at-t[a-
6' KUR ^{URU} Na-hi-ta KUR ^{URU} Šal-lu-ša KUR [^{URU}
7' KUR ^{URU} Ša-an-ha-ta KUR ^{URU} Šu-ri[-im-ma
8' KUR ^{URU} Wa-al-wa-ra KUR ^{URU} Ha-wa-li-y[a

* Yrd. Doç. Dr. Recai Tekoğlu, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Kampüs-Antalya.

¹ Bk. Brixhe, 1976 193.

² Bk. Forlanini, 1999 237. Selinus ile eşitlenmesi için bk. Hawkins 1995 52, dn. 181.

³ Bk. Otten, Bronzetafel 38.

“(4') Luqqa ülkeleri ise[(5') Walma kenti, Wattal] kenti, [(6') Nahita kenti, Şalluşa kenti, ...] kenti, (7') Şanhata kenti, Šuri[mma] kenti, (8') Walwara kenti, Huwaliya kenti ülkesi”.

Bu fragmanter metindeki Şalluşa, Şanhata ve Šurimma yer adlarına Bronz Tablette de Parha ve Kaştaraya adlarından önceki satırlarda rastlanmaktadır⁴:

Önyüz I 56-59

- 56 ... a-ru-na-az-ma-aš-ši pé-e-da-az
- 57 URUMa-a-ta-a-aš URUŠa-an-ha-ta-aš URUŠu-ri-im-ma-aš URUŠa-ra-an-du-wa-aš
- 58 URUİš-ta-pa-an-na-aš URUŠa-al-lu-ša-aš ú-pa-ti URUTa-at-ta-aš
- 59 URUDa-a-ša-aš ZAG-aš ku-u-uš-ma-kán URUDIDLI HI.A I-NA KUR İDHu-u-la-ya
aš-ša-an-te-eš

“(56) ... ona (Hulaya Nehri ülkesine) denize dek olan yerden ise, (57) Mata, Şanhata, Šurimma, Šaranduwa, (58) İştapanna, Şalluşa çiftliği(?), Tatta, (59) (ve) Daşa sınırdır. Bu yerler Hulaya Nehri ülkesine kalacaktır.”

III. Hattuşili Yıllıklarında Şalluşa kenti ile birlikte anılan Nahita yer adına Bronz Tablette değinilmemiştir. Bu yer adının Magidos ile eşitliği doğru ise, bunun nedeni anlaşılabilir⁵. Çünkü Bronz Tablette sadece Aksu Çayına (Kaştaraya nehrine) kadar olan topraklar söz konusu edilmiştir:

Önyüz I 61-64⁶

- 61 İŠ-TU ZAG URUPár-ha-a-ma-aš-ši İDKa-aš-ta-ra-ya-aš ZAG-aš
- 62 ma-a-an-na-aš-ši LUGAL KUR URUHA-AT-TI ša-ra-a la-ah-hi-ya-az-zi
- 63 nu KUR URUPár-ha-an-na İŠ-TU GIŠTUKUL e-ip-zi nu-kán a-pa-a-aš-ša
- 64 A-NA LUGAL KUR URU DU-ta-aš-ša a-aš-ša-an-za

“(61) Parha şehri tarafından ise ona Kaştaraya nehri sınırdır. (62) Ve eğer Hatti ülkesi kralı ona alan çizerse (63) ve Parha ülkesini silahla tutarsa, o (64) Tarhuntaşşa ülkesi kralına kalacaktır.”

Metinden de anlaşılacağı üzere, Aksu Çayından bugünkü Antalya'ya doğru uzayan topraklar antlaşma kapsamına alınmamıştır. Nahita ayrıca, Anamur yakınlarındaki **Nagidos** ve Bizans ve Arap kaynaklarında **Magida/Mağida** olarak gösterilen bugünkü Niğde ile de eşitlenmiştir⁷. Niğde adının aynı bölgedeki Andaval Hiyeroglif yazıtında geçen **Nahitiya** ile ilgili olduğu kabul görmektedir⁸. Ancak etimolojik tekliblerin coğrafi şartlarla da örtüşme zorunluluğu vardır. Öncelikle Nahita, III. Hattuşili yıllıklarında Lukka topraklarında Şalluşa ile birlikte anılmıştır. Şalluşa, Bronz Tablete göre deniz kıyısındadır (**arunaz pedaz**) ve Nahita da onun yakınlarında aranmalıdır.

⁴ Bk. Otten, Bronztafel 12, öy. I 61.

⁵ Bk. Forlanini, 1999 239.

⁶ Otten Bronztafel 12

⁷ Nagidos ve Niğde eşitliği için bk. Monte-Tischler, Orts 279.; Hawkins, 1995 52, dn. 181.

⁸ Bk. Hawkins, 1995 52, dn. 181; Hawkins, Corpus 515.

III. Hattuşili Yıllıklarına ilişkin KUB XXI 6a metinin önyüzünde(?) Parha adı Lukka ülkeleriyle ilgili bir meselede geçmektedir⁹:

KUB XXI 6a önyüz(?) 1'- 7'

- 1' .....]x LU[GAL?...
- 2' .....]xa-a-aš ku-r[u-ur(-)...
- 3' .....a] š KUR ^{URU}Ha-wa-li-y[al]-aš [...
- 4' .....]x-aš KUR ^{URU}Pár-ha-a KUR ^{URU}Har/Hur-š[a-na-aš-ši
- 5' .....]x-da-wa-an-ta KUR ^{URU}U-ti-i[m-ma]
- 6' ... KUR ^{URU}Lu-u]k-ka₄-ya hu-u-ma-an-ta[...x...
- 7' .....ku-ru-ri-ya-Jah-hi-ir

"(1') ...]kr[al?] (2') ...] düş[man... (3') ...] Hawaliy[a] kenti, [...(4') ...] Parha kenti, Har/Hurš[anaşşı] kenti, [...(5')]-dawanta [kenti], Uti[mma] kenti, [...(6') ...Luk]ka [ülkesin]deki tüm [kentler(7')düşman]lık yaptılar".

Perge ve diğer Pamfilya kentlerinin Hulaya Nehri ülkesi ve Tarhuntaşşa'nın kontrolü altına bırakıldığı açıkça ifade edilmiştir. Bronz Tabletin önyüz II, 4. satırının yorumlanmasıne göre, Hulaya Nehri ülkesinin Tarhuntaşşa'nın bir sınır bölgesi olduğu kabul edilmiştir¹⁰:

Önyüz II 4-5

- 4 ZAG KUR ^{URU}DU-ta-a-š-ša-ya ku-iš KUR ^{ÍD}Hu-u-la-ya-aš na-aš-ta LÚ MÁŠ.GAL
- 5 an-da le-e pa-iz-zı¹¹

"(4) Tarhuntaşşa ülkesi sınırında, ki o Hulaya nehri ülkesidir, o zaman küçükbaş havyan sahibi (5) içeri gitmesin!"

Hulaya nehri ülkesi Tarhuntaşşa'nın bir sınırı olsun veya olmasın, Hitit metinleri Šalluşa, Nahita ve Parha gibi Pamfilya kentlerini Lukka ülkesiyle ilişkilendirmemizin yolunu açmaktadır. Bu nedenle Lukka ülkesi, yalnızca Yunan - Roma çağlarındaki Likya'nın sınırları dahilinde bir yer olarak düşünülmelidir. Hitit çağında bu ülkenin sınırları **Patara** (Hit. HURSAG Patar = Lik. Pttara), **Pinara** (Hit. Pina = Lik. Pinale), **Tlos** (Hit. T/Dalawa = Lik. Tlawa), **Ksanthos** (Hit. Awarna = Lik. Arñna) ve **Telmessos** (Hit. Kuwalapassa = Lik. Telebehi), **Kandyba** (= Hit. Hinduwa = Lik. Xâkbi), **Oinoanda** (= Hit. Wiyanawanda), ve **Termessos** (= Hit. Attarimma) gibi kentleri içine alıyordu. En azından Pamfilya ve Pisidya'nın bir bölüm de bu ülkenin topraklarında kalyordu¹². Hitit çağında Pamfilya bölgесine bir ülke veya bir bölge adı verilmemiş olmasının bir nedeni de bu olabilir.

⁹ Bk. Otten Bronzetafel 37. Metnin tam transkripsiyonu ve yorumu için bk. Bryce, 1992 123.

¹⁰ Bk. Hawkins, 1995 50 ve dn. 166.

¹¹ Otten, Bronzetafel sayfa 17'de bu pasajı şöyle çevirmiştir: "(4) In das Gebiet (des) Land(es) Tarhuntaşşa, welches (Teil?) des Hulaja-Flußlandes (ist), soll von dort ein Kleinviehbesitzer (5) nicht gehen !" ("=Tarthuntaşşa Ülkesi sahasında, hangisi Hulaya Nehri Ülkesinin parçası ise, oradan bir küçükbaş hayvan sahibi gitmesin !"). Buna karşılık Hawkins bu pasajı şöyle çevirmektedir (1995 50): "Also (that) which (is) the frontier of the land of Tarhuntaşşa - it is the Hulaya river-land - ..." (= "ki o Tarhuntaşşa ülkesi sınırıdır da - o Hulaya Nehri ülkesidir - ..."). Hawkins'in bu yorumu kabul edilmiş görülmektedir. Bk. Bryce Kingdom 250-251, dn. 28.

¹² Bk. Poetto, Yalburt 83-84; Bryce, Kingdom 44. Şüpheler için bk. Otten, 1993 117-121; Steiner, 1993 123 v.d.; Börker-Klähn, 1993 53 v.d.

Yazıtlar

Pamfilya bölgesinin erken dönem yazılı kaynakları İ.O. 5. ve 4. yüzyıllar arasına tarihlenen sikkeler üzerinde görünülmektedir. Bunların bir bölümü Side kentine özgü bir dil ve yazında kayda geçirilmişlerdir. Diğerleri ise, Pamfilya Grek diyalektinde yazılmışlardır. Pamfilya'da daha erken dönemlerde herhangi bir yazı türünün kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir. Ancak yazıyla temasları olduğu, Perge akropolisinde bulunmuş İ.O. 6. yüzyıla tarihlenen bir vazo parçasının tabanı üzerindeki 6 harften oluşan bir grafittonun varlığından anlaşılmaktadır.

Pamfilya'da erken dönemden Roma çağına kadar varlığını sürdürmüş kalabalık halk grubuya ilgili bilgiler edinmemize yardımcı olan en önemli dilbilimsel kanıtlar diyalekt yazısıyla kayda geçirilmiş olanlardır. Diyalekt yazıtları Pamfilya'da Perge kentiyle Köprüçay (Eurymedon) arasında kalan bölgede ele geçmektedir. Sınırın kısmen Eurymedon'u geçmiş olması mümkündür. Selimiye yönündeki Seki (Kalember) köyünden Side Müzesi'ne götürülmüş bir yazıt diyalekt yazısına aittir ve İ.O. 2. yüzyılın sonuna tarihlenmektedir¹³. Pamfilya'nın dışında, bir Pisidya kenti olan Selge'de de diyalekt dilinde kayda geçirilmiş iki sikkeye rastlanmıştır. İ.O. 5. yüzyılın sonlarına tarihlenen sikkeler üzerinde (**E**)stlegiūs ("Selgeli") etnikonu yer almaktadır. Selge'nin diyalekt yazıtları açısından pozisyonu açıklık kazanmamıştır¹⁴. Anadolu'nun dışında, özellikle Mısır'da Pamfilya diyalekt yazısında belgeler bulunmuştur. Abydos'ta I. Seti'nin tapınak duvarlarına kazınmış Ptolemaios'lar çağına (İ.O. 3. yüzyıl) tarihlenen graffitolara (DGP 171-174) rastlanmıştır. Bunlar olasılıkla Mısır'da çalışan Pamfilyalı tüccarlar tarafından kazınmışlardır. Ayrıca, gene Mısır'da İskenderiye'de bulunan, Pamfilya diyalekt yazısıyla mühürlenmiş 700 civarında amfora kulbu bulunmaktadır. Bunların bazıları erken dönemden itibaren bilinmektedir (DGP 177c-f). Diğerleri ise henüz yayımlanmamışlardır veümüzdeki yıl yayımlanmaları beklenmektedir. Bunların yaklaşık 600 kadarı net bir okuma sağlamaktadır¹⁵. Ayrıca, Delos'da (DGP 176, 177, 177a-b, 177g-I) ve Filistin'de Nessana'da (DGP 175) da birtakım amfora baskılara rastlanmıştır. Bu türden bir amfora baskısı Pamfilya'da henüz ele geçmemiştir.

Dil

Diyalekt yazıtlarının dili ve barındırdığı özellikler Pamfilya'nın erken dönem halk yapısını anlamamıza yardımcı olacağı için dilin tanımının yapılması yararlı olacaktır. Özellikle dilbilimsel materyalin oldukça sınırlı olduğunu belirtmek gereklidir. Yazıtların hemen hemen tamamı mezar yazıları niteliğindedir. Bundan dolayı, elde edilen dilbilimsel sonuçlar sıkça şahıs adlarının analizine dayanmaktadır. Sadece Sillyon (DGP 3) ve Aspendos yazıtları içerik bakımından daha uzundur. Sillyon yazımı 1834 yılından beridir araştırmacılarca bilinmektedir. 36 satırdan oluşmaktadır ve ne yazık ki satırları tam değildir.

¹³ Bu yazıt Bean tarafından yanlış okunmuştur (bk. G. Bean, *Side Kitabeleri* (1963) 36-37, dn. 153.). Tarafımdan bir diyalekt yazımı olduğu tespit edilmiştir. Yeni okunuşu için bk. Brixhe-Tekoğlu, 2001.

¹⁴ Cl. Brixhe, 2. binyilda Luviceye akraba bir dil konuşan halklar tarafından iskan edilmiş olan Selge'nin Pamfilya'daki ile aynı diyalekti konuşan Grekler tarafından kolonize edildiğini öne sürmektedir (bk. Brixhe, 1976 287; Brixhe, Grecs 34). Karşıt görüş olarak bu sikkelerin Pamfilya diyalektiyle ilişkilendirilmemesi konusunda bk. Laminger-Pascher, 1981 12 v.d. ve dn. 15; ayrıca I.v. Selge T6, T19 ve T 25.

¹⁵ Bk. Brixhe, Grecs 36, dn. 16.

Aspendos yaztı ise 1999 yılında bulunmuştur. Toplam 39 satırdan oluşmaktadır. Bu diyalekte ilişkin en uzun belge olma niteliğini taşımaktadır¹⁶. Yazıtın daha sonraki çağlarda inşaat malzemesi olarak traşlanması sebebiyle ilk on satırı kayıptır. Sonraki on satırı kısmen okunabilmektedir. Yazıt 38. satıra kadar satırbaşındaki yaklaşık üç veya dört harflik kayıplara rağmen daha iyi sonuçlar vermektedir. İ.O. 4. yüzyılın sonuna veya 3. yüzyılın başına tarihlenmektedir¹⁷. Her iki yazıtın da içeriği tam olarak anlaşılmamaktadır. Ancak, dilin mezar yazıtları dışında kalan sözcük yapısı için değerli ipuçları vermektedir.

İlk etapta, bu yazıtların dilinin Grekçe olduğunu belirtmek gereklidir. Ancak Grek dili içerisindeki sınıflaması kesinlik kazanmamıştır. Bugün daha çok üzerinde durulan görüş dilin Hint-Avrupa kökenli bir substratum Anadolu dilinden etkilenmiş Akha, Dor ve Aeol elemanlarının bir bileşimi olduğunu söylemektedir¹⁸.

Yazı

Pamfilya diyalekt yazıtlarında kullanılmış olan yazı sistemi, ana hatlarıyla bir Grek yazısıdır, fakat diğer Grek yazı sistemleriyle ilişkisi, saptanması en zor konulardan bir tanesidir. Pamfilya diyalekti, diğer Grek yazı sistemlerinde görülmeyen özgün harfler geliştirmiştir ve bilinen bazı harfleri de kendine özgü bir fonetikle ifade etmiştir. Kökeni hakkında değişik görüşler öne sürülmüştür. Tartışmalar İyonya, Korinthos, Megara ve Argos gibi bölgeler üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak, yazının erken dönemlerinde uzun e ve o sesleri için özel harfler kullanılmamış olması ve bu seslerin önüne vokalın aspirasyonunu gösteren H (okunuşu "h") sesi ilave edilmesi nedeniyle, en azından İyonya bir köken olabileme olasılığını yitirmektedir¹⁹. Sami kökenli Fenike yazısıyla da teması olmamış görünmektedir, halbuki Fenike yazısı 8. ve 7. yüzyıllarda Adana'dan Alanya'ya kadar olan bölgede kullanılıyordu²⁰. Bu nedenle Pamfilya'da kullanılan yazı daha geç dönemlerde şekillenmiş olmalıdır.

Pamfilya'da diyalekt yazıtları için kullanılan yazı iki evre geçirmiştir. İlk dönem İ.O. 4. ve 3. yüzyıllar arasında kalmaktadır. İkinci dönem ise, koine baskısı altında 3. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve Roma dönemine kadar devam etmiştir. Bu dönemde Pamfilya yazısındaki özgün işaretlerin yerini tipik Grek harfleri almıştır. Yazının diğer özellikleriyle ilgili olarak şu hususların altı çizilebilir²¹:

- < (gamma) harfi, Semitik gimel ve Likçe gammaya belli oranda benzemektedir.
- Η (digamma) Pamfilya'da diğer Grek alfabelerinden tanıdığımız tipik F (digamma) harfinin yanısıra görülmektedir.

¹⁶ Tarafından bulunmuş olan bu yazıt şimdi Antalya Arkeoloji Müzesindedir. Eserin korunması ve Müzeye kazandırılması konusundaki destekleri için Müze Müdürü Sayın M. Pehlivane'e ve Arkeolog O. Atetur'a şükranlarımlı belirtirim.

¹⁷ Bk. Brixhe-Tekoğlu, 2001.

¹⁸ Bk. Brixhe, 1976 145-150; Brixhe, Grecs 35, 2.4. Diğer sınıflamalar için krş. Schmitt, Einführung 94-96, Buck, Greek 147; Bechtel, Dialekte 796-823; P. Metri, "Il dialetto Panfilio", RIL 87, 1954, 79-116.

¹⁹ Bk. Brixhe, 1976 3-5.

²⁰ Fenike alfabe yazısının Anadolu'daki dağılım ve yayılımı hakkındaki tartışmalar için bk. Brixhe, 1997 101-114.; Garbini, 1976 887-906; Lemaire, 1991 133-146; Rölling, 1996 359-384.

²¹ Pamfilya alfabetesinin özellikleri için bk. Brixhe, 1976 3-9.

- I (zeta) harfi, hemen hemen tüm Grek alfabelerinde bilinmektedir, ama yazılışı ve fonetik değeri Likçedeki ile aynıdır.

- Ξ (ksi) harfi Pamfilya'ya özgüdür. Bu işaret başka Grek alfabelerinde de bilinmekte- dir, ancak okunuşu farklıdır.

- Pamfilya'daki arkaik + (khi) harfi, pekçok Grek alfabetesinde görüldüğü gibi, Likçe'de de karşımıza çıkmaktadır.

- Ψ işaretti bütünüyle Pamfilya'ya özgüdür. Fonetik değeri kesinlik kazanmamıştır, ancak geleneksel olarak "ss" ses değeriyle çevrilermektedir.

- Υ harfinin okunuşu kesin değildir. Bazı yazıtlarda Grekçe Ψ'nin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bazen de Ψ harfinin bir türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dilin özelliklerি

Pamfilya'da erken dönemde konuşulmuş olan Grek diyalekti, yerli Anadolu dilleriyle direkt bir temasa sahip olduğu için ayrı bir öneme sahiptir. Greklerle Anadolu'nun ikinci binyıl halkları arasındaki ilişkiler geniş bir tarihi araştırma konusudur. Hitit kaynakları bize en azından Bronz çağı Grekleri olan Akhalardan (**Ahhiyawa**), **Alakšanduš** (=Aleksandros) ve **Tawagalawa** (=Ete(f)okles) gibi bazı Grek kökenli şahıs adlarından söz etmektedir. Şüphesiz Grekler de, Anadolu'nun kalabalık halkları olan Neşalıları, Luwilileri ve Palalıları tanıyorlardı, ancak bu halkların adlarına Grek kaynaklarında şimdije deðin rastlanmamıştır. İki bölge halkların dilbilimsel bakımından direkt bir temasa sahip oldukları söyleye- bileceğimiz tek coðrafi alan Pamfilyadır. Bu temasın dilbilimsel belgeleri vardır. Helen ve Roma çağlarında da Anadolu kökenli yerli coðrafya ve şahıs adlarının Anadolu'nun değişik bölgelerinde Grekçe yazıtlarda kısmen korunmuş olduğu görülmektedir. Ancak bunlar yerli halkların Greko-Romen dönemde varlıklarını sürdürdükleri anlamına gelmemektedir. Yerli Tarhunzas tanrı ve şahıs adı Anadolu'daki Grekçe yazıtlarda Trokondas olarak görünmektedir. Bir yerli Anadolu dili olan Likçe'de de tanrı adı olarak Trqqas (dativusu Trqqñti) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Likçe için durum açıkta. Bu dil, 2. binyıldaki Luwice'nin 1. binyıldaki bir ardılıdır ve onunla sadece sözcükleri değil, geniş bir dilbilimsel geleneği paylaşmaktadır. Grekler açısından durum farklıdır. Onlar kendilerinden önce Anadolu'da yaşayan yerli halkların kültüründen etkilenmiş, daha sonra bu etkiyi uzun bir zaman diliminde Grekize etmişlerdir. Bu Grekizm apaçık bir şekilde gene Pamfilya diyalektinde görülmektedir. Yerlilerin geri plana düşmesi diyalekt dili konuşanların kendi dillerinde belgeler yazmalarıyla başlar. Sonra yerli kültürün etkisi altındaki bu süreç Büyük İskender'in gelişimle değişime uğrar ve nihayet Roma çağında yerli etkisi taşıyan diyalektin kendisi de bütünüyle ortadan kalkar. Bu aşamada Pamfilya Grek diyalektinin ne oranda yerli Anadolu dillerinden etkilenmiş olabileceğini belirtmek yararlı olacaktır.

- Pamfilya diyalekti, tipki Hint-Avrupa kökenli değişik Anadolu dillerinde olduğu gibi, bir kelimenin başında bulunan sesli harfin zaman zaman düşmesi özelliğini göstermektedir: Θαναðωρυς = 'Αθαναðώρα, Φορδισίου = 'Αφορδίσιιυς, Πελλαðωρύις = 'Απελάðωρωις. Sidecede: Poloni = 'Απολλώνιος, Pordorz = 'Απολλοðώρον, θanpius = 'Αθηνίπτον. Likçede: Tēnegure = 'Αθηναγόρας, Pulenjda = 'Απολλωνίðης, Pedrite = 'Αφροðítη. Hititçede Pallaš = Apallaš, Nannaš = Annannaš.

- Digamma ile yapılan şahıs adlarının kullanımını, hem Pamfilya Grek diyalektinde hem de Anadolu dillerinde sıkça görülen bir durumdur: Hititçe ve Luwicede Zuwa- (bkz.

Zuwahallati, Zuwalla, Zuwanna, Zuwaniya, Zuwanza, Zuwazuwa gibi isimler) = Pamfilya diyalektinde *Zofαμνς*. Hittitçe ve Luwicede Kuwa- (bkz. Kuwanni, Kuwatalla, Kuwadar, Kuwazini gibi isimler) = Pamfilya diyalektinde *Kouwων* = Likçede χuwata = Grekçede Κοωτα. Hittitçe ve Luwicede Duwa-/Tuwa- (bkz. Duwayalla, Tuwakili, Tuwarsa, Tuwasi, Tuwastili, Duwattannanni, Tuwattaziti, Tuwati, Duwazi, Tuwazziti gibi isimler) = Pamfilya diyalektinde Δωωλειωεις = Likçede Tuwada. Hittitçe ve Luwicede -muwa (bkz. Alamuwa, Anamuwa, Apamuwa, Aramuwa, Halpamuwa, Harranamuwa, Hatusamuwa, Hepamuwa v.b. pekçok isim) = Pamfilya diyalektinde Πυναμψαν, Κουδραμουωων = Likçede Pertinamuwa = Grekçede -μοας / -μως ile yapılan isimler.

- Pamfilya diyalektinin Likçede olduğu gibi telaffuz esnasında liquid bir "r" sesine sahip olması mümkündür. Likya yer adı Likçede Tr̄mmis olarak söylemekteidir. Bu yer adı Herodotos'ta Τερμίλαι şeklinde gösterilmiştir. Şahıs adı olarak Pisidya'da Τερμιλας, Pamfilya'da Τρεμιλας olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde Likçede Trbbēnimi veya Trbbēnemi olarak bilinen şahıs adı, Likya'da ve Pisidya'da Τερβημις, Likya'da ve Kilikya'da Τρεβεμις, Likya'da Τρηβημις, Kilikya'da Τριβεμις, Pamfilya'da Τριβημις olarak karşımıza çıkmaktadır. Perge'nin Pamfilya diyalektindeki adı da bu görüşü desteklemektedir: Πρειας/ Πρειψ / Πρεέων.

- Tipik Anatolik acc. sing. -an dezinansından türemiş ve yalnızca Likçede karşımıza çıkan akk. sing. -u dezinansına (krş. Likçe kupu/kupā, prñawā/prñawu, ladu/ladā, ñtatū/ ñtatā) Pamfilya'da da rastlanmaktadır. Büyük Aspendos diyalekt yazıtında αύτος sıfatının akk. sing.i αωτω olarak gösterilmiştir. Hittitçe ancak -u gövdeli neutrum isimlerin akk. sing.i -u bitimlidir (krş. Hittitçe genu-).

Yerli dilin etkisi özellikle şahıs adlarının analizinde ortaya çıkmaktadır. Şimdiye deðin diyalekt yazıtlarında 300 civarlarında şahıs adı tespit edilmiştir. Bunların yaklaşık 200 kadarı Grek, 65 kadarı ise yerli kökenlidir. Ayrıca Misir, Sami ve Makedon kökenli isimlere de rastlanmaktadır. Çok az sayıda ismin kökeni belirsizdir. Grek kökenli isimlerin dışında kalanların dağılımı şöyledir:

Κόρραγνς, Λαυδίκα, Λιμνάος Makedonya

Κλεοπάτρα, Πτολέμαος, Σέραπις, Βερένικε Misir

Είσιας, Ἰσίας, Σάνβιος Filistin, Suriye

Μάνης ve türevleri Frigya

Παίαων = Likçe Payawa. Σπλιμιον / 'Εσπλεμιν, Likçede Sede-pl̄mni/Esede-pl̄me/i.

Βοβας, Bitinya'da sıkça geçen bir isimdir.

Νης, Βατος, Αεκαλειτυς gibi isimlerin kökeni belirsizdir.

Hittit-Luwi kökenli isimler aşağıdaki önek ve sonekler altında sınıflanmaktadır:

Hit.-Luw. Ura- 'Ορου-, Ru(nt)- 'Ρωνδ, Santa- Σανδ-, Arma- 'Αρμα-, Uppara-/ Upara- / Ubara- Ουφρα- / 'Οβρα- / Ονβρα-, Tarhu- Τρεκου, Mulla- Μολ(λ)-, Zuwa- Ζοφα-, Kuwa- Κουωα-, Tuwa- Δωω-, -muwa- -μουφα- / -μουωα-.

Bu türden belli bir köken gösteren isimlerin yanısıra, hibrid karakterde olanlar da mevcuttur: Κυδρομολις, Κοδροκλης, Κουδροπολις, Κυδρογευης, Likçede Kudrehila. 'Οροφατιραν ve 'Ορουμνειψ gibi isimler de aynı hibrid karaktere sahiptir.

Tarihsel Değerlendirme

Yerli dillerin Pamfilya'daki Grek diyalekti üzerindeki etkisi açıkta. Burada açığa çıkarılması gereken konu diyalekt yazıtlarının Pamfilya'ya erken dönemde göç etmiş bir tek halk grubunun mu gelişimini yansıttıkları yoksa değişik göçlerin bir bilişimi mi oldukları sorusudur. Onomastik ve dilbilimsel açıdan Akha, Dor ve Aeol unsurları Pamfilya diyalekt yazıtlarının dilinde tanımlanabilmektedir²². Bu dilbilimsel tanımlardan tarihi bakış açısı için önemli tartışma konuları çıkarılabilir. Öncelikle Hittit tarihi kaynakları ve arkeolojik araştırmalar tarafından doğrulandığı gibi, Akhaların sadece Batı Anadolu'da ve Adalarda değil, 14-12. yüzyıllar arasında yerleşecek şekilde Pamfilya'ya geldikleri öne sürülebilir. Bu ilk göç dalgasını 2. binyılınlarında Dor göçleri izlemiş olmalıdır. Nihayet Arrian'ın *Anabasis I*, 24, 6'da belirttiği gibi bir Aeolia kenti olan Kyme'den Side kentine göç edilmiştir. Arrian, bu göçle ilgili olarak Side kentine ulaşan Kymelerin kente varır varmaz kendi dillerini unutarak barbar bir dil konuşmaya başladıklarını aktarmaktadır. Bu dil, şüphesiz, Side kentinin özgün dili olmalıdır. Ancak Aeol göçünün sadece Side kentile sınırlı kalmadığı diyalekt yazıtlarından elde edilmiş verilerle ortaya konabilir. Pamfilya'ya yapılan göçlerin tarihi ve epigrafik açıdan en çok üzerinde durulan konusu Mopsos, Kalkhas ve Amphilokhos'un önderliğinde "karışık halkların" Troia savaşından sonra Batı Anadolu ve Pamfilya'yı izleyerek Kilikya'ya yapılan efsanevi göçleridir. Pekçok kent bu efsanevi kimseleri kendi kentlerinin kurucuları olarak kabul etmektedir. Bunlardan özellikle Mopsos'un tarihi bir kişilik olduğu kabul edilmek istenmiştir²³. Karatepe çiftdilli yazıtlarının Hiyeroglif metninde "**Muksas evi**" ifadesi kullanılmıştır (bkz. Karatepe §XXI). Bu ifadenin Fenikece çevirisi "**BT MPŞ**"dur. Benzer bir ifadeye Adana Çineköy çiftdilli yazıtında da rastlanmıştır. Adana ve dolayısıyla tüm Kilikya Pedias'ın kralı olarak bilinen **Warikas** veya **Awarikus** bu kitabede "**Muk]sas soyundan**" bir kimse olarak tanıtılmıştır. Bunun Fenikece karşılığı Hiyeroglif yazısındaki okunuşunu tam olarak doğrulamaktadır. Yazıtın Fenikece versiyonunda açıkça "**ŠPH MPŞ** (:MPŞ soyundan)" ifadesi okunmaktadır²⁴. Eğer Muksas=MPŞ=Mopsos eşitliği kabul edilirse, o zaman Pamfilya için Mopsos ve diğerlerinin önderliğinde yapılmış göçleri de kabul etmemiz gerekecektir.

Pamphylia adı Grekcedir ve "karışık halkların ülkesi" anlamına gelmektedir. Grekler, bu adlandırmayı, hiç şüphesiz, Pamfilya'nın dilbilimsel açıdan da doğrulanmış karışık yapısını göstermek için kullanmışlardır.

Sonuç

Pamfilya diyalekti henüz bütünüyle anlaşılmamıştır. Diyalektin çözümlenmesinin önündeki dilbilimsel engeller henüz ortadan kalkmamıştır. Bu dilde mezar yazılarının dışında kalan belgelerin sayısı da oldukça azdır. Aspendos, Sillyon ve Selge gibi kentlerden elde edilebilecek veriler henüz bu kapsama dahil edilmemektedir. Bir bakıma Pamfilya tarihinin erken döneminin daha emekleme evresinde olduğu söylenebilir. Ancak uzun vade içerisinde yapılacak arkeolojik ve filolojik çalışmaların önü açıkta. İçinde bulunduğuımız aşamada dahi tarihsel-tanımsal dilbilim, karşılaştırmalar aracılığıyla sonuçlar elde edebilir ve tartışma konuları sunabilir.

²² Bk. Brixhe, 1976 145-150.

²³ Bk. Hawkins, 1995 413.

²⁴ Bk.Tekoğlu-Lemaire-İpek-Taştan, 2001.

KAYNAKÇA ve KISALTMALAR

- Bean, 1963 G. Bean, Side Kitabeleri (1963) TTK, Ankara
- Bechtel, Dialekte F. Bechtel, Die griechische Dialekte II (1923).
- Börker-Klähn, 1993 J. Börker-Klähn, "Lykien zur Bronzezeit - Eine Skizze" Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums, TAM Erg. 17, 1993, 53-62
- Brixhe, Dialect Cl. Brixhe Le Dialect Grec de Pamphylie (1976).
- Brixhe, 1976 Cl. Brixhe, "Corpus des Inscriptions Dialectales de Pamphylie, Supp. I" Études d'Archéologie Classique V, 1976, 9-16.
- Brixhe, 1988 Cl. Brixhe, "Corpus des Inscriptions Dialectales de Pamphylie, Supp.II" Études d'Archéologie Classique VI, 1988, 165-234.
- Brixhe, 1991 Cl. Brixhe, "Corpus des Inscriptions Dialectales de Pamphylie, Supp.III" Études d'Archéologie Classique VII, 1991, 15-27.
- Brixhe, 1994 Cl. Brixhe, "Changement <io> _ <i> en Pamphylien, en Laconien et dans la koiné d'Egypte" Verbum XVII.3-4, 1994, 219-241.
- Brixhe, 1996a Cl. Brixhe, "La Succession des Consonnes dans le Mot: prémisses pamphyliennes d'une règle combinatoire modern" Verbum XVIII.3-4, 1996, 259-264.
- Brixhe, 1996a Cl. Brixhe, "Corpus des Inscriptions Dialectales de Pamphylie, Supp.IV", Kadmos XXXV, 1996, 72-86.
- Brixhe, 1996b Cl. Brixhe, "Documents inédits de Pamphylie", Études d'Archéologie Classique IX, 1996, 75- 79.
- Brixhe, 1997 Cl. Brixhe, "Les Grecs, les Phrygiens et l'Alphabet" Studia in honorem Georgii Mihailov, 1997, 101-114.
- Brixhe, Grecs Cl. Brixhe, "Réflexion sur l'Onomastique Personnelle d'une Vieille Terre Coloniale: la Pamphylie" C. Dobias-Lalou (ed.), Des Dialectes Grecs aux Lois de Gortyne (1998) 33-46.
- Brixhe-Tekoğlu, 2001 Cl. Brixhe-R. Tekoğlu, "Corpus des Inscriptions Dialectales de Pamphylie, Suppl. V" KADMOS (Baskida).
- Bryce, 1992 T. R. Bryce, "Lukka Revisited" Journal of the Near Eastern Studies 51-2, 1992, 121-130.
- Bryce, Kingdom T. R. Bryce The Kingdom of the Hittites (1999).
- Buck, Greek C.D. Buck, The Greek Dialects. Grammar, Selected Inscriptions and Glossary (1961).
- DGP Bk. Brixhe Dialect
- Forlanini, 1999 M. Forlanini, "L'Anatolia Occidentale e gli Hittiti: appunti su alcune recenti scoperte e le loro conseguenze per la geografia storica", Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XL-2, 1999, 219-253.
- Garbini, 1976 G. Garbini, "La Scrittura Fenicia a Cipro e in Anatolia", Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa,Serie III, Vol. VIII.3, 1976, 887-906.

Hawkins, 1995	Reallexikon für Assyriologie VIII (1995) 413 bk. "Muksas" (Hawkins)
Hawkins, Hieroglyphic	D.J. Hawkins, The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa (Südburg), StBoT, Beiheft 3 (1996).
Hawkins, Corpus	D.J. Hawkins, Corpus of the Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol. I-III (2000).
KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazköi. Berlin 1921 -
Laminger-Pascher, 1981	G. Laminger-Pascher Bauforschungen in Selge, ed. A. Machatschek - M. Schwarz (1981) ETAM 9, Viyana
Laroche, Noms	E. Laroche, Les Noms des Hittites, Études Linguistique IV (1966)
Lemaire, 1991	A. Lemaire, "L'écriture phénicienne en Cilicie et la diffusion des écritures alphabétiques" Cl. Baurain- C. Bonnet -V. Krings(ed.), Phoinikeia Grammata. Lire et écrire en Méditerranée (1991) 133-146.
Metri, 1954	P. Metri, "Il dialetto Panfilio", Rivista dell'Istituto Lombardo 87, 1954, 79-116
Monte-Tischler, Orts	G.F. del Monte-J. Tischler, Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte, RGTC 7 (1978)
Otten, Bronzetafel	H. Otten, Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV, StBoT, Beiheft 1 (1988).
Otten, 1993	"Das land Lukka in der hethitischen Topographie", Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums, TAM Erg. 17, 1993, 117-121
Poetto, Yalburt	M. Poetto, L'Iscrizione Luvio-Geroglifica di Yalburt. Nuove acquisizioni relative alla geografia dell'Anatolia Sud-Occidentale, Studia Mediterranea VIII (1992).
Röllig, 1996	W. Röllig, "Das Alphabet und sein Weg zu den Griechen", Die Geschichte der Hellenistischen Sprachen und Schrift. Vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr., 1996, 359-384.
Schmitt, Einführung	R. Schmitt, Einführung in die griechischen Dialekte (1991).
Steinher, 1993	G. Steinher, "Die historische Rolle der 'Lukka'" Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums, TAM Erg. 17, 1993, 122-137
Szemerényi, 1966	O. Szemerényi, "An Agreement between Pamphylian and Luwian" Studi Micenei ed Egeo-Anatolici V, 1966, 128-131.
Tekoğlu-Lemaire-İpek-Taştan, 2001	R. Tekoğlu-A. Lemaire-İ. İpek-K. Taştan, "La Bilingue Royale Louvio-Phénicienne de Çineköy" CRAI (Baskıda)
Zgusta, Personnamen	L. Zgusta, Kleinasiatische Personennamen (1964).
Zgusta, Personnamensippen	L. Zgusta, Anatolische Personennamensippen (1964).

Summary

The Ancient Peoples of Pamphylia and Their Languages

The purpose of this study is to consider the ancient peoples and their languages in the early period of Pamphylia in the light of the philological sources on Pamphylia from the 5th century are identified. In accordance with the working rules, particularly the dialectical inscriptions are utilized from these sources. The linguistic information obtained from the Pamphylian dialectic inscriptions are studied as to the meaning they carried for ancient peoples of Pamphylia. The conclusions we determined can be classified as follows:

1- An ancient Anatolian language of Indo-European origin, like that of Luwian, was spoken in Pamphylia in the 2nd millennium. The geographical researches of the Hittite period and the indigenous names of persons used in dialectical inscriptions justify this judgement.

2- From the linguistic decipherment of dialectical inscriptions, it is understood that the migration beginning from

